

Mateusz Wendland

Biel papieskiej sutanny w źródłach ikonograficznych i literaturze

Liturgia Sacra. Liturgia - Musica - Ars 20/1(43), 209-213

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KL. MATEUSZ WENDLAND
Warszawa, UKSW

BIEL PAPIESKIEJ SUTANNY W ŹRÓDŁACH IKONOGRAFICZNYCH I LITERATURZE

Specyfika życia toczącego się za Spizową Bramą Watykanu nurtowała człowieka już od pierwszych wieków papieżstwa. Implikacją tego zainteresowania stały się nie tylko liczne materiały biograficzne piastujących posługę następców św. Piotra, ale również dociekania na temat zasad regulujących całokształt zachowań papieża, począwszy od stratyfikacji kościelnej po — może się wydawać — całkowicie przyziemne kwestie, dotyczące ubioru. W kręgu rozważań znalazły się nade wszystko te ostatnie, albowiem to właśnie w papieskim odzieniu została zamknięta symbolika, tłumacząca ewolucję myśli kościelnej na przestrzeni wieków. Nie powinno więc dziwić, że interpretacja znaczenia bieli tych szat była motywem przewodnim w twórczości przedstawicieli bohemy artystyczno-literackiej, stając się tematem dysertacji naukowych lub tłem w ikonografii popularnych niegdyś artystów. Warto zatem w tym miejscu dokonać charakterystyki najważniejszych źródeł literatury oraz ikonografii, podejmujących wątek symboliki koloru tego odzienia.

Tradycja białej papieskiej sutanny wywodzi się z XVI w., a jej genezę przywykło się łączyć z pontyfikatem Piusa V (1566–1572)¹, dominikanina, który nie zrezygnował z noszenia zakonnego habitu². Wprawdzie wyjaśnienie to zostało utrwalone w historiografii, aczkolwiek w konfrontacji z zachowanym materiałem ikonograficznym wydaje się mało przekonujące. Faktem jest, że biała sutanna pojawiła się już u poprzedników Piusa V. Dowodzi tego choćby fresk autorstwa Melozzo de Forlì, przedstawiający papieża Sykstusa IV (1471–1484) przywdzianego w białą sutannę³. W tymże samym stroju zostali ukazani Juliusz II (1476–1503) oraz Leon X (1513–1521) na malowidłach pędzla Rafaela Santi⁴. Podobny ubiór nosi Klemens VII

¹ Daty zamieszczone przy imionach papieży dotyczą długości trwania pontyfikatu. Wszystkie tłumaczenia tekstów łacińskich pochodzą od autora.

² H.J. MCCLLOUD, *Clerical dress and insignia of the Roman Catholic Church*, Milwaukee 1948, s. 43; J.CH. NOONAN, *The Church Visible: The Ceremonial Life and Protocol of the Roman Catholic Church*, New York 1996, s. 284; E. NORMAN, *The Roman Catholic Church: an illustrated history*, London 2007, s. 102.

³ Fresk w Bibliotece Watykańskiej przedstawiający mianowanie Bartolomeo Platiny prefektem tejże instytucji: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/56/Melozzo_da_Forl%C3%AC_001.jpg (22.04.2013).

⁴ *Msza bolseńska* (Muzeum Watykańskie, Rzym): http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Raffael_092.jpg (22.04.2013). *Papież Leon X z kuzynami-kardynałami Gulio de' Medicim I Luigim*

(1523–1534) na obrazie Sebastiana Piombo⁵, czy Paweł III (1534–1549) sportretowany przez Tycjana⁶. Trzeba podkreślić, że wszystkie te dzieła powstały w czasie trwania pontyfikatów wyżej wspomnianych biskupów rzymskich. Mimo wymienionych dzieł zwolennicy „teorii dominikańskiej” podtrzymują swą tezę, wskazując na pontyfikat innego dominikanina, a mianowicie papieża Innocentego V (1276–1276), piastującego urząd na Stolicy Piotrowej w XIII w.⁷ Niemniej jednak odczuwany jest nadal brak świadectw na to, że dokonał on jakiegokolwiek reformy stroju papieskiego. Poza tym dość problematycznym jest założenie, że osobisty sentyment biskupa Rzymu do stroju jego macierzystego zakonu miały oddziaływać na jego następców. Trop dominikański może okazać się więc chybiony. Wyjaśnienia należy szukać nie tyle w powierzchownych asocjacjach, poczynionych z perspektywy czasów współczesnych, ile raczej w tekstach z epoki, precyzyjnie odzwierciedlających ówczesną interpretację papieskich szat oraz regaliów. Należy podkreślić, że pierwsza wzmianka o białej szacie jako istotnym elemencie stroju papieskiego pojawia się w kronikach klasztoru benedyktyńskiego na Monte Cassino, we fragmencie dotyczącym opisu wyboru na papieża tamtejszego opata, Dezyderiusza — Wiktora III (1086–1087). Mnich ów przyjął godność papieską bardzo niechętnie, jakkolwiek „w kapę purpurową został przybrany, to b i a ł e j s z a t y nie dał sobie założyć”⁸. W tekście oryginalnym pojawia się termin *alba*, znaczący dosłownie tyle, co „biała (szata)”. Pomimo swej lakoniczności wzmianka ta jest nader cenną wskazówką. Nie tylko zaświadcza, iż biała szata (najprawdopodobniej tunika) już wówczas stanowiła integralny element stroju papieża, ale wydaje się również sugerować, że posiadała ona ściśle określoną symbolikę, podkreślającą wysoki prestiż urzędu. Założenie to wyjaśniałoby motywację Dezyderiusza, który z dezaprobatą odnosił się do owego odzienia.

Innym dokumentem, w którym odzwierciedlona została symbolika bieli szaty papieskiej, jest kompilacyjny traktat *Graphia Aureae Urbis*, pochodzący z XII stulecia⁹. W treści owego dokumentu doszuka się czytelnik informacji o szacie z delikatnego i śnieżnobiałego bisioru (*ex subtilissimo et candidissimo bisso*), którą cesarz zakładał pod purpurowy płaszcz. Układ szat papieskich, obejmujący purpurową ka-

Rossim (Galeria Uffizi, Florencja): http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Raphael_-_Pope_Leo_X_with_two_cardinals.jpg (22.04.2013).

⁵ *Portret papieża Klemensa VII* (Kolekcja Farnese, Museo di Capodimonte, Neapol), http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5b/Pope_Clement_VII.JPG (22.04.2013).

⁶ *Portret Pawła III* (Museo di Capodimonte, Neapol), http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/Titian_-_Pope_Paul_III_-_WGA22962.jpg (22.04.2013).

⁷ M.P. RICCARDS, *Faith and Leadership: The Papacy and the Roman Catholic Church*, Plymouth 2012, s. 73; W.P. ROBERTS, *Thorny Issues: Theological and Pastoral Reflections*, New York 2001, s. 136.

⁸ M. LORET (red.), *Chronicon antiquum sacri monasterii Cassinensis*, Neapol 1616, s. 426. http://books.google.pl/books?id=sj4_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=#v=onepage&q&f=false (24.04.2013).

⁹ ANONIM, *Graphia aureae Urbis*: <http://www.uan.it/alim/letteratura.nsf/%28testiID%29/A1998B4C641031E8C1256D120065ED23!opendocument> (29.04.2013).

pę i białą szatę „spodnią” (*subtaneae* – tunikę, sutannę), stanowił więc reminiscencję stroju cesarza, niosąc ze sobą konkretne przesłanie ideologiczne: oto wikariusz Chrystusa, który ma prawo do królewskich insygniów. Omawiana koncepcja znalazła uzasadnienie w obrzędzie papieskich obłóczyn (*immantatio*), któremu pompatyczną formę nadał Grzegorz X (1271–1276). Podczas tego rytuału pozbawiano świeżo wybranego papieża dotychczasowej wierzchniej szaty, po czym zakładano białą tunikę (*alba romana*) oraz purpurowy płaszcz. Na koniec ceremonii kardynał diakon wygłaszał formułę: „Oto odziewam Ciebie w rzymskie papieństwo, abyś władał miastem i światem”¹⁰.

W ramach owego rytuału biała szata i purpurowy płaszcz jawią się jako insygnia najwyższej władzy. Aspekt ów tłumaczy wygórowane ambicje Grzegorza X, który w uzasadnieniu swej decyzji o ubogaceniu obrzędów towarzyszących wyborowi papieża w pełen przepychu rytuał koronacji, powoływał się na legendę o rzeckomej donacji Konstantyna Wielkiego, mającego zdjąć ze swej głowy diadem oraz przyozdobić nim skronie ówczesnego papieża, Sylwestra¹¹. W 1295 r. przywilejem używania szat koloru purpurowego obdarzył kardynałów papież Bonifacy VIII¹².

Zważywszy na powyższe fakty należy stwierdzić, że biała szata papieska była celowym odniesieniem do symboliki cesarskiej. Niemniej jednak z upływem czasu na pierwszy plan wysunęła się jej bardziej uduchowiona interpretacja, kładąca akcent nie tyle na pewnego rodzaju „teologię polityczną”, ile na obraz papieża jako znak obecności Chrystusa. Przypominano wówczas, że biel papieskiej sutanny symbolizuje świętość, niewinność oraz miłosierdzie¹³. Lapidarnie, acz nadzwyczaj celnie, wyraża to fragment z *Komentarzy* Piusa II (1458–1464). Papież ów, przywołując moment wyboru na Stolicę Piotrową, wspomina, że „nie mówiąc już nic więcej, zdjął swe odzienie i przyjął białą tunikę Chrystusa (*albam Christi tunicam*)”¹⁴. Można zatem przypuszczać, że w połowie XV w. symbolika białej sutanny papieskiej wykazywała wprawdzie jeszcze związek z władzą cesarską (*imitatio imperii*), jednak częściej była używana w odniesieniu do przekazu chrystocentrycznego (*imitatio Christi*).

Wskutek wielu historycznych okoliczności, opisanych w artykule, przywdziewanie białej sutanny przez papieża stało się powszechnie akceptowaną normą. Nie bez znaczenia dla utrwalenia wspomnianej tradycji pozostawały zapewne wcześniejsze ustalenia IV Soboru Laterańskiego, na mocy których wszyscy biskupi zostali zobligowani do noszenia lnianych (a więc białych) szat, zarówno w miejscach pub-

¹⁰ *Caeremoniale Romanum editum jussu Gregorii X [Ordo Romanus XIII]*, w: J. MABILLON, M. GERMAIN, *Musei Italici*, t. II [= *Completens antiquos libros rituales Sanctae Romanae Ecclesiae cum commentario praevio in Ordinem Romanum*], Luteciae Parisiorum 1724, s. 221–222.

¹¹ A. PARAVICINI-BALINIANI, *Pope's Body*, Chicago 2000, s. 34.

¹² A. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgji Kościoła katolickiego*, Warszawa 1902, s. 89, 100.

¹³ C.M. RICHARDSON, *Reclaiming Rome: Cardinals in the Fifteenth Century*, Leiden 2009, s. 123.

¹⁴ M. MESERVE, M. SIMONETTA (red.), *Commentaries*, Cambridge 2003, s. 198.

licznych, jak też podczas liturgii. Nakaz ów nie dotyczył wszak zakonników. Jeśli dodamy do tego przedstawione wcześniej reminiscencje ideologii cesarskiej oraz jej chrystocentryczną reinterpretację, to jasne wydaje się, że dla XV- i XVI-wiecznych liturgistów biel sutanny papieskiej (oraz inne elementy stroju biskupa Rzymu) była niemalże całkowicie naturalna, co zaświadcza zresztą pisma A.P. Piccolomini i C. Marcellego¹⁵, jak również dzieła A. Rocca¹⁶.

Podsumowując niniejsze rozważania należy stwierdzić, że tradycja białej sutanny jako integralnej części ubioru papieża sięga końca XI w. Utrwalone w dziełach literackich oraz ikonograficznych wzmianki o szacie, której założenia miał odmówić Wiktor III, są podstawą do polemiki z koncepcjami zaprezentowanymi przez zwolenników różnych nurtów badawczych. Dowodzą one bowiem starożytności rodowodu owych szat, jak też ewolucji ich symboliki, do której przyczyniły się niewątpliwie modyfikacje światopoglądowe dawnych epok. Wskazują w końcu, że początkowo w białej szacie nie dopatrywano się konkretnego przekazu ideologiczno-teologicznego. Wykryształizował się on dopiero w XIII w., gdy władzę nad Stolicą Piotrową objął Grzegorz X. Warto zwrócić uwagę, że jego namaszczenie na funkcję Biskupa Rzymu zainicjowało nowe spojrzenie na kwestię ubioru papieskiego, poddając go w kolejnych stuleciach dalszym reinterpretacjom. W ostatecznym rozrachunku, biała sutanna stała się nieodłącznym atrybutem władzy papieskiej, modyfikując pogląd o dominikańskiej proveniencji papieskiej biali.

The Whiteness of the Papal Cassock in the Iconographic Sources and in the Literature

Summary

The peculiarities of life behind the Vatican walls have stirred popular interest since the very first centuries of papacy. This curiosity resulted in the creation of numerous biographical works concerning St. Peter's successors, as well as inquiries into the rules regulating the pope's behavior, from the stratification of the Church to seemingly mundane questions considering the papal attire. The latter matter in particular was heavily discussed, as symbolic meanings of papal clothing came to reflect the evolution of ecclesiastical thought across centuries. The tradition of a white cassock serving as a distinct papal garment dates back to the 16th century, and is said to have its origins in the pontificate of Pius V (1566–1572), who, being a Dominican monk, continued wearing the habit of his order after his election. While this explanation is well preserved in historiography, it seems rather unconvincing in the light of iconographic sources, as they show that the white cassock had been worn by Pius V's predecessors. The history of the white cassock as an integral part of the papal attire can be said to go back to

¹⁵ C. MARCELLO, A.P. PICCOLOMINI, *Sacrarum Caeremoniarum, sive rituum ecclesiasticorum s. Rom. Ecclesiae. Libri tres*, Venetiis 1573, s. 615.

¹⁶ A. ROCCA, *Opera Omnia*, t. I, Romae 1719, s. 78.

the late 11th century. Literary and iconographic mentions of the garment that Victor III allegedly declined to wear serve as a basis for opposing the concepts proposed by various other researchers. These sources serve as a proof for the ancient origin of the garments, as well as the evolution of their symbolic meaning, undoubtedly influenced by the world view shifts occurring between different periods of history. The sources also show that the white cassock was not seen as conveying any specific ideological or theological message, at least originally. This message became clear as late as in the 13th century, when Gregory X became the Roman Pontiff. It is worth noting that his election led to a new approach to the matter of papal attire, and, consequently, to its various reinterpretations in the centuries to follow. The white cassock ultimately became an inherent symbol of papal authority, undermining the idea of Dominican origins of white as a papal colour.